

4. Перерозподіл коштів на користь місцевих бюджетів для цілей стимулювання інноваційного процесу та фінансування інноваційних проєктів, запровадження дієвого механізму публічно-приватного партнерства (з урахуванням зарубіжного досвіду) з метою забезпечення фінансово-економічної спроможності територіальних громад та їх органів, а також залучення заінтересованих суб'єктів.

5. Формування інституційного механізму координації діяльності органів місцевого самоврядування в рамках підтримки інноваційного процесу з органами державної влади, місцевим підприємництвом і населенням як основним споживачем інноваційних продуктів.

6. Створення навчально-консультативних центрів органів місцевого самоврядування для підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад, посадових та службових осіб органів місцевого самоврядування з питань впровадження та стимулювання інноваційної діяльності на місцевому рівні, а також з метою здійснення відповідної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед жителів територіальної громади (як потенційних суб'єктів).

1.4. Законодавче забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності в Європейському Союзі та державах — членах ЄС

Європейський Союз (European Union, ЄС) є складним політико-правовим утворенням, яке розвинулося на ґрунті Співтовариств з вузькою функціональною компетенцією до організації, компетенція якої нині може бути порівняна з компетенцією держави. Відповідно до найпоширенішої точки зору щодо політико-правової природи цього утворення — ЄС вважається міждержавним інтеграційним об'єднанням наднаціонального характеру, котре поєднує риси міжнародної організації з рисами державоподібного утворення та еволюціонує в бік здійснення його компетенції на федеративній основі. Розглядаючи ЄС як міждержавну спільноту, зазначимо, що процес генерації ідей, підготовки, прийняття та реалізації рішень і їх пере-

гляду в рамках Союзу відбувається інакше, ніж в інших суб'єктах міжнародного права, будь то первинні суб'єкти (наприклад, держава) або вторинні (наприклад, міжнародні міждержавні організації). До того ж добровільна передача державами-членами частини своїх повноважень у сфері нормотворчості інститутам ЄС створила передумови для визнання примату норм права Євросоюзу по відношенню до норм внутрішнього права держав-членів. Той факт, що для функціонування Європейського Союзу характерною є пряма дія у внутрішньому праві держав-членів багатьох положень ЄС, закріплених в установчих договорах, постановах інститутів ЄС у формі регламентів, повідомлень, директив та рішень й угодах із третіми країнами, приводить до фактичного розмивання кордонів між правом Євросоюзу та національним правом держав-членів. Це забезпечує ефективніше застосування положень права Європейського Союзу в цілому та є однією з ознак, на яку спирався Суд ЄС, коли визначав право ЄС як «новий правопорядок»¹.

З моменту створення перших Співтовариств між державами Європи основний уклін робився на усунення національних бар'єрів у суто економічних питаннях із досить вузькою сферою діяльності. Процес об'єднання країн у ЄС супроводжувався утворенням єдиного простору між країнами ЄС, збільшенням обсягу операцій, виконуваних ТНК, вільним рухом капіталу, поглибленням науково-технічних зв'язків і створенням спільних міжнародних організацій. Отже, згодом увага зосередилася на позитивному співробітництві — проведенні єдиної політики з надзвичайно широкого спектра питань з метою створення єдиного економічного ринку і монетарного союзу, у тому числі і проведенні спільної політики в науці та техніці. Розробка та запровадження у життя зазначеної спільної політики були розпочаті ще в 70-х рр. XX ст. Саме із цього часу Європейське співтовариство починає приймати галузеві програми, що стимулювали мобільність наукових кадрів та заохочували транскордонні науково-технічні проекти.

Першою програмою, яка сформулювала базові принципи політики Співтовариства в науково-технічній сфері, була Європейська стра-

¹ Волес, В. Творення політики в Європейському Союзі [Текст] / В. Волес, Г. Волес ; Р. Ткачук (пер. з англ.). – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – С. 324.

тегічна програма розвитку інформаційних технологій (European Strategic Programme for Research and Development in Information Technology (ESPRIT)), прийнята у 1982 р. Вона була заявлена саме як транскордонний проект з метою вільного обміну на європейському просторі результатами, отриманими в ході досліджень. Об'єктивна потреба в консолідації зусиль у науковій сфері у межах Європи була обумовлена стрімким розвитком нових інформаційних технологій, особливого імпульсу яким надали роботи з просування програмного забезпечення і створення локальних мереж передачі інформації у США та Японії.

У 1984 р. була розроблена і прийнята Перша рамкова програма наукових досліджень і технологічного розвитку на 1984–1987 рр. Метою прийняття зазначеної Програми було проведення загальноєвропейської політики досліджень і їх фінансування в Європейському дослідницькому просторі. У програмі, яка була розрахована на чотирирічний термін, були визначені цілі на вказаний період, тематичні пріоритети і форми фінансової участі Співтовариства у визначених проектах. Разом із тим за державами — членами Європейського співтовариства було збережено право на повну самостійність у сфері розвитку науки і техніки, а рівень Співтовариства визначався як координація політики, що проводиться на національному рівні.

Усього в 1984–2013 рр. було реалізовано сім рамкових програм. Зазначені програми розроблялись Європейською комісією з подальшим розглядом та затвердженням їх Радою і Парламентом ЄС у формі законодавчих рішень ЄС.¹ Основними питаннями, на вирішення яких були спрямовані вказані програми, було визначення стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і обсягів фінансування наукових досліджень і технологічних розробок. Окремо виділялись дослідження, які цікавили ЄС, але вимагали значних фінансових витрат. Такими дослідженнями і розробками були проекти, направлені на підвищення конкурентоспроможності товарів ЄС, створення єдиного ринку, науково-технічну консолідацію учасників Євросоюзу.² Отже, з кожним

¹ Андрощук, Г. О. Інноваційна політика Європейського Союзу [Текст] / Г. О. Андрощук, Р. Є. Еннан // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5, № 5. – С. 85–97.

² Егоров, И. Состояние научно-технологической сферы в странах Европейского Союза [Текст] / И. Егоров. – Киев, 2001. – С. 4–5.

етапом реалізації рамкові програми все більше набували характеру рушійної сили для активізації не тільки наукових досліджень, а й залучення їх результатів до сфери промисловості, сільського господарства, соціального забезпечення населення тощо.

Сьома рамкова програма була розрахована на 2007–2013 рр. і передбачала поглиблення тенденцій формування економіки знань та зростання міжнародної конкурентоспроможності європейської економіки. Особливістю Сьомої рамкової програми було розширення горизонту намічених завдань із чотири- до семирічного періоду, а також незмінне збільшення сум, які виділяються з єдиного бюджету ЄС на фінансування інноваційних проектів по лінії рамкових програм. На реалізацію Сьомої рамкової програми було передбачено видатки в розмірі 54,2 млрд євро, що більш ніж у 16 разів перевищує асигнування на реалізацію Першої рамкової програми.

У 90-ті рр., уже через десятиріччя після запровадження зазначеного першого програмного управління науковими дослідженнями, у ЄС відбулося об'єднання наукової, промислової, частково економічної і регіональної політики в інноваційну, яка набула системного характеру. Її головною ціллю стало підтримання середи, яка сприяє створенню нововведень¹. Як результат, сферу рамкових програм поступово було розширено й поширено на питання впровадження отриманих наукових результатів. Такий підхід став підґрунтям до поєднання наукової та науково-технічної політики з інноваційною політикою, створюючи загальноєвропейський науковий та інноваційний простір. Зокрема, політиці в галузі науки, техніки, технологій присвячений великий розділ Маастрихтського договору про Європейський Союз (ст. 130). У п. 1 цієї статті підкреслюється пріоритетність мети досягнення науково-технологічної та інноваційної консолідації ЄС. У даній статті зазначено, що вирішальним фактором збереження передових позицій Західної Європи на світовому ринку є якісний рівень європейської виробничої системи. Перший план у сфері інновацій у Європі 1996 р., розроблений Європейською комісією, що був одним з перших нормативних документів щодо розробки інноваційної політики ЄС, передбачив три її основних напрями: 1) прискорення

¹ Шелюбская, Н. Новые направления инновационной политики ЕС [Електронний ресурс] / Н. Шелюбская. – Режим доступу: http://vasilievaa.narod.ru/12_4_03.htm.

впровадження інноваційної культури через підвищення ролі освіти та обмін кращим практичним досвідом, організацію постійних інформаційних форумів на тему «навчання та інновації»; 2) установа сприяє створенню сприятливого середовища для легалізації та фінансування інновацій, зокрема підвищення ефективності патентних систем, допомога підприємцям і вченим у захисті інтелектуальної власності, залучення коштів інвестиційних фондів для підтримки інноваційного підприємства; 3) орієнтування на інновації наукових досліджень, сприяння розробці спільних проектів дослідницьких центрів, університетів і промислових підприємств на місцевому, регіональному та національному рівнях¹. Таким чином, зазначеним планом дій з метою збільшення інноваційних можливостей країн — членів Європейського Союзу інноваційна політика об'єднала освітній, науковий, частково промисловий компоненти й питання захисту результатів інтелектуальної діяльності.

Науково-технічна політика ЄС реалізується в рамках діяльності Європейської комісії, яка проводить політику вирівнювання рівнів технологічного і наукового розвитку кожної з країн Співтовариства, а також заохочує брати участь у науково-технічних програмах Європейської комісії. Сьогодні політика ЄС у сфері науково-технічних інновацій визначається перш за все трьома основними показниками: 1) щорічні витрати на розвиток наукових досліджень і технологічних інновацій складають понад 4 млрд євро, або 3,7 % бюджету ЄС; 2) результати проведених досліджень і запропонованих інновацій стають надбанням усіх членів ЄС в однаковій мірі незалежно від участі країни у фінансуванні здійснюваних проектів; 3) основним механізмом реалізації політики ЄС у сфері науково-технічного розвитку є розробка і реалізація середньострокових рамкових програм.

У березні 2000 р. на саміті ЄС в Лісабоні європейські країни оголосили про перехід до нової стратегії стимулювання інновацій, що передбачала зростання витрат на створення єдиного наукового й інноваційного загальноєвропейського простору. Тоді державами — членами ЄС було прийнято Лісабонську стратегію та обговорено основні принципи єдиного дослідницького простору. У період з 2000 по 2010 р.

¹ Інновації у Європі [Текст] / за підготов. В. М. Троян // Наука та інновації. — 2005. — Т. 1, № 3. — С. 120.

було ухвалено близько 20 документів ЄС зі стратегічних питань інноваційної діяльності, трансферу знань, державно-правового партнерства, розвитку кластерів, охорони промислової власності тощо. Особливістю відносин інноваційної сфери в ЄС та державах-членах є те, що основний вплив на розвиток інноваційної діяльності на рівні ЄС здійснюється через повідомлення Європейської комісії, що визначають важливі орієнтири та заходи загальноєвропейського виміру. Повідомлення Європейської комісії відображають образ мислення у вирішенні питань сьогодення, тлумачать інноваційні процеси, слугують основою для формування політичних завдань на національному та регіональному рівнях і є важливим політичним орієнтиром при розробленні національних планів ДРІ та відповідних актів.

Яскравим прикладом викладеного є повідомлення «Європа 2020 — стратегія інтенсивного, стійкого і об'єднуючого зростання», відповідно до якого у березні 2010 р. Лісабонський процес змінив новий процес, спрямований на розбудову Європи до 2020 р. У повідомленні було зазначено п'ять основних претензійних завдань для досягнення поставленої мети, а саме: підвищення трудової зайнятості населення та інновацій, покращення якості освіти, соціальна інтеграція і рішення проблем, пов'язаних із зміною клімату, а також з нестачею енергетичних та інших ресурсів. Також було висунуто сім головних ініціатив, серед яких основними у науково-технічній сфері були стимулювання досліджень у сфері інформаційно-комунікаційних технологій та створення Інноваційного союзу.

У 2014 р. на зміну Сьомій рамковій програмі ЄС та для виконання завдань програми «Європа-2020» прийшла нова програма з наукових досліджень і інновацій «Горизонт 2020» (Horizon 2020). Нова програма об'єднала також Рамкову програму з науково-технологічного розвитку ЄС, Рамкову програму розвитку конкурентоспроможності і інновацій і Європейський інститут інновацій і технологій.

Бюджет програми на 2014–2020 рр. визначений у розмірі 80 млрд євро. Уперше в рамковій програмі «Горизонт 2020» Європейська комісія окреслила пріоритетні тематики для виділення фінансування на два роки вперед, що дає науковій і бізнес-спільнотам безпрецедентну ясність в розумінні спрямованості наукової політики ЄС. Протягом 2014–2015 рр. планується виділити понад 15 млрд євро на фінансу-

вання кращих ідей у сфері наукових досліджень та інновацій, з них 2,8 млрд євро — у 2014 р.¹ Зазначене фінансування, що виділяється на перші два роки, покликане сприяти розвитку в Європі економіки, заснованої на наукових знаннях та інноваціях, а також вирішенню питань, що мають значення в житті кожної людини, таких як персоналізована медицина, цифрова безпека, «розумні» міста та ін.

Основними завданнями програми «Горизонт 2020» визначені: усунення недоліків, виявлених за підсумками оцінки рамкових науково-технологічних програм, конкурентоспроможності та інновацій, а також проектів Європейського інституту інновацій та технологій; розширення участі певних категорій організацій (наприклад, малих і середніх підприємств) і груп дослідників (наприклад, жінок з нових держав — членів ЄС, а також вчених із третіх країн); наближення наукових відкриттів до потреб ринку в інноваційній продукції, а також сприяння в пошуку відповідей на глобальні виклики.

Для реалізації зазначених завдань у програмі «Горизонт 2020» сформульовано три основних пріоритетних напрями, які визначають сфери діяльності, на які розрахована програма: Передова наука (Excellent Science); Індустріальне лідерство (Industrial Leadership); Соціальні виклики (Societal Challenges)².

Перший пріоритет — «Передова наука» (бюджет 24,4 млрд євро) націлений на підвищення рівня наукових досліджень в ЄС, забезпечення конкурентоспроможності європейської науки, генерування передових знань для зміцнення позицій Євросоюзу серед провідних наукових держав світу. Завданнями цього пріоритету є: проведення фундаментальних наукових досліджень по лінії Європейської дослідницької ради; підтримка розвитку технологій, ноу-хау і технологій майбутнього; удосконалення кадрового потенціалу; надання доступу до дослідницьких інфраструктур. У рамках даного пріоритету на 2014 р. виділено 1,7 млрд євро у вигляді грантів Європейської дослідницької ради для збереження та залучення передових ідей з усьо-

¹ Горизонт 2020 – новая программа ЕС по исследованиям и инновациям [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1085_en.htm.

² Horizon 2020 – The Framework Programme for Research and Innovation (2014–2020) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/csfr/index_en.cfm.

го світу і 800 млн євро по лінії стипендії імені Марії Склодовської-Кюрі для молодих дослідників.

Другий пріоритет — «Індустріальне лідерство» (бюджет 17,01 млрд євро) сприятиме перетворенню Європи в регіон притягнення інвестицій у галузі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), а також залученню інвестицій у ключові промислові технології, зростанню і виведенню на світові ринки європейських компаній, підтримці бізнесу, включаючи малі та середні підприємства та інновації.

Цілями пріоритету «Індустріальне лідерство» є: досягнення лідерства в галузі промислових технологій у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, нанотехнологій, нових матеріалів, біотехнологій і космосу; підтримка інноваційних малих і середніх компаній; полегшення доступу до управління фінансовими ризиками. У рамках даного пріоритету на 2014 р. виділено 1,8 млрд євро для фінансування новаторських досліджень у таких сферах, як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та наноматеріали, а також сприяння розвитку партнерських відносин між дослідницькими центрами та промисловістю.

Третій пріоритет — «Вирішення соціальних проблем» (бюджет 34 млрд євро) націлений на вирішення основних соціальних проблем. Програма об'єднає ресурси і знання в різних наукових галузях. Фінансування буде сфокусовано на таких напрямках: охорона здоров'я, демографічні зміни і добробут; безпека продуктів харчування, сільське господарство, морські дослідження та біоекономіка; екологічно безпечний транспорт; зміна клімату і раціональне використання ресурсів; створення інклюзивного суспільства; безпечне суспільство.

На даний напрям виділено 2,8 млрд євро на 2014 р. для науково-дослідних проектів у таких сферах, як охорона здоров'я, чистий транспорт і продовольча безпека.

Аналізуючи викладене, можна зробити висновок, що програма «Горизонт 2020» найбільшу увагу приділяє саме «соціальним проектам». Витрати на них непропорційно зросли порівняно з іншими програмами, а в бюджеті «Горизонту 2020» вони складають майже 40 % (34 млрд) витрат усього бюджету. Відповідно це презюмує той

факт, що і держави — члени ЄС повинні приділити увагу та збільшити свої інвестиції саме для вирішення нагальних соціальних питань, що також надасть можливість їм претендувати на кошти зазначеної рамкової програми.

У програму «Горизонт 2020» також увійшли, як зазначалось раніше, Об'єднаний науково-дослідний центр і Європейський інститут інновацій та технологій, які акумулюють найліпші наукові, бізнесові та освітні ресурси для зміцнення інноваційних можливостей Союзу, а також створюють умови для проведення незалежних науково-технічних досліджень для формування, здійснення та моніторингу відповідних політик Євросоюзу. На фінансування зазначених правових установ передбачено 1,9 млрд євро та 2,7 млрд євро відповідно.

Міжнародне співробітництво як ключовий та пріоритетний елемент програми збереглося і в програмі «Горизонт 2020». У сучасних умовах зазначене співробітництво є характерним для всіх основних тенденцій, властивих розвитку європейських країн. Наприклад, наразі все більш очевидною стає необхідність інтернаціоналізації фундаментальної науки. Рішення багатьох проблем вимагає міжнародного об'єднання зусиль, що пов'язано з проведенням відповідних досліджень, використанням дорогого устаткування і взагалі з витратами, недоступними чи неприйнятними для бюджету окремо взятої країни. Цілями європейського наукового співробітництва є також забезпечення доступу до міжнародного фонду знань і вирішення проблем, які через їх загальну для деякої групи країн чи навіть для усього світу значущість мають потребу в міжнародній координації. Установлені наукові та технологічні завдання реалізуються на основі кооперації підприємств, дослідницьких центрів та університетів країн — членів ЄС з можливим залученням суб'єктів наукової діяльності з інших держав, що не мають статусу членства в ЄС, але на партнерських засадах можуть залучатися разом з європейськими партнерами.

Нова програма також пропонує низку заходів, що мають на меті подолання бар'єрів співробітництва: 1) між країнами за допомогою створення багатонаціональних консорціумів із залученням дослідників з усіх країн світу; 2) між різними типами організацій — університетами, науковими центрами, комерційними і приватними підприємствами, у тому числі малими, середніми і великими компаніями;

3) між різними дослідними дисциплінами; 4) національними фінансовими фондами, що сприятиме розвитку циркуляції вчених, інформації, знань і технологій.

Уперше для рамкових програм країни міжнародного співробітництва розділені на три групи: розвинені країни і країни з економікою, що розвивається (фінансуються на певних умовах); країни-кандидати для вступу до ЄС і сусідні країни (підлягають автоматичному фінансуванню); країни, що розвиваються (підлягають автоматичному фінансуванню). Низка країн, яка раніше отримувала автоматичне фінансування по спільних проектах, у рамках програми «Горизонт 2020» не може претендувати на матеріальну допомогу, оскільки переведена до першої групи країн, які фінансуються на певних умовах. Це, наприклад, такі країни, як: Росія, Мексика, Бразилія. При цьому участь представників зазначених країн як співвинавців проектів допускається.

Беручи до уваги, що основний обсяг фінансування досліджень та інновацій надходить від окремих держав — членів ЄС, підкреслюється необхідність встановлення більш тісного зв'язку між національними інструментами, ініціативами бізнесу та новою загальноєвропейською програмою. Це дозволить підвищити результативність субсидованих робіт, а також уникнути дублювання і фрагментарності, скоротити зайві адміністративні бар'єри і спростити конкурсні процедури.

Таким чином, аналіз рамкових програм ЄС виявив основні підходи до формування єдиної науково-технічної політики країн ЄС, які отримують свій розвиток на наступних етапах їх реалізації, підтвердивши таким чином свою ефективність. До них слід віднести такі:

1) програмні засади до регулювання наукової та науково-технічної діяльності;

2) багатостороння основа проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт на підставі спільних проектів у галузі науки і техніки як фактор соціально-економічної консолідації країн ЄС;

3) об'єднання зусиль європейської науки і техніки в рамках створення єдиного вільного ринку інтелектуальної власності і технологій у межах території ЄС;

4) координація науково-технічної політики на рівні країн — учасниць ЄС, у тому числі перспективних напрямів досліджень, та створення сприятливих умов для мобільності вчених і фахівців;

5) економічна доцільність об'єднання фінансових ресурсів на рівні ЄС для виконання спільних для різних країн НДДКР, що вимагають значної фінансової підтримки, яку не може надати одна держава окремо;

6) співфінансування з ЄС національних проектів, включених у рамкові програми, і залучення до фінансування бізнес-структур;

7) визначення науково-технічної політики на основі потенціалу всіх країн — членів ЄС з урахуванням конкуренції в науково-технічній і технологічній сфері між країнами ЄС, Японією і США.

Отже, протягом більш ніж 20 років рамкові програми та повідомлення, визначаючи макроекономічне регулювання у сфері досліджень, розробок та інновацій, стали основним інституційним інструментом управління науковими дослідженнями в ЄС, який поступово набув характеру наднаціонального, транскордонного.

У країнах ЄС в останні десятиліття також відбулися значні зміни щодо законодавчого регулювання інноваційної політики в рамках національних правових систем. Процвітання ЄС у цілому та зокрема країн-членів, основу існування яких складають наукомісткі експортні виробництва і сектор послуг, визначається становищем на світовому ринку. Інноваційна політика — одна зі складових частин політики держави, яка проводить низку заходів, спрямованих на розвиток інновацій, що включають забезпечення взаємозв'язку щодо всього циклу створення та реалізації інноваційного продукту. Інноваційна політика ЄС включає класичну підтримку досліджень, стимулювання процесів обміну між наукою та економікою, а також формування рамкових умов, сприятливих інноваціям.

Разом із тим на здійснювану країнами ЄС політику у сфері науки, техніки, технології накладаються певні обмеження, пов'язані з тим, що вони є не тільки членами Союзу, але й учасниками ряду міжнародних організацій економічного характеру. Здійснюючи фінансування або підтримку досліджень і розробок, будь-яка європейська держава повинна керуватися цілим рядом принципів, закріплених на міжнародному рівні. Наприклад, ще в Договорі про створення Європейського економічного співтовариства було записано, що державна

допомога не повинна ніяким чином призводити до порушення сформованого співвідношення (у частині конкурентоспроможності) між окремими суб'єктами національної і європейської економіки. Надалі на рівні міністрів Співтовариства була прийнята рамкова угода, що регулює порядок державного субсидування наукових досліджень і розробок. Результати робіт повинні бути загальнодоступними і не давати особливих переваг окремій фірмі. Прямий вплив держави на інноваційний процес, наприклад у формі безоплатних субсидій, повинен закінчуватися в основному на етапі, коли створюється так званий доринковий продукт, розрахований на багатьох товаровиробників, які будуть доводити його до стану кінцевої споживчої продукції чи виробничих технологічних процесів¹.

Одним з основних документів, що розробляє кожна держава ЄС з інноваційної діяльності, є Національна стратегічна програма (National Strategic Reference Framework (NSRF)), в якій країна повинна визначити пріоритетні напрями діяльності в науково-дослідній та інноваційній сферах та інструменти для їхнього втілення. Окрім цього Програма містить також свій підхід до фінансування наукової та науково-технічної діяльності, а також до розгортання діяльності структурних фондів ЄС, які фінансують програми інноваційного розвитку, на визначений фінансовий період.

Зазначена стратегічна Програма розробляється на підставі рамкових програм ЄС та Стратегічних керівних принципів Спільнот (СКП), які встановлюють загальні пріоритети на рівні ЄС. Таким чином, ухвалення національних актів з визначеного питання в країнах — членах ЄС має бути узгоджено з діями загальноєвропейського виміру.

СКП встановлюють рамкові умови для всіх можливих дій із використанням коштів фондів. Витрати коштів, виділених за рахунок Структурних фондів і Фондів фінансової підтримки, повинні фінансуватись спільно з національними фондами (у середньому — не менше 50 %). Крім того, вони часто відіграють важливу роль каталізатора із залучення та/або координації додаткових коштів. Національні стратегічні програми, як правило, приймаються урядом і слугують основою для розгортання допомоги з боку структурних фондів.

¹ Андрушук, Г. О. Інноваційна політика Європейського Союзу [Текст] / Г. О. Андрушук, Р. Є. Еннан // Наука та інновації. – 2009. – Т. 5, № 5. – С. 85–97.

Між старими і новими державами ЄС, а також між часткою бенефіціарів і внеском ЄС у бюджет певної країни є відмінності щодо використання коштів фондів ЄС. У перших державах — членах ЄС (за винятком Греції та Іспанії) кошти зі структурних фондів ЄС використовуються в основному для інноваційної діяльності та конкурентоспроможності, сприяння діяльності (у тому числі розвитку співробітництва між університетами і промисловістю), у той час як у нових державах-членах їх використання різноманітніше: починаючи з науково-дослідної діяльності університетів і підготовки наукових кадрів до створення базових інфраструктур для наукових досліджень та інновацій, а також для заохочення інноваційної діяльності та конкурентоспроможності підприємств.

У перших державах — членах ЄС відносні розміри внесків структурних фондів на науково-дослідну діяльність, як правило, дуже невеликі порівняно із загальнонаціональними ресурсами, що виділяються на науково-дослідну та інноваційну діяльність (за винятком Греції та Іспанії, де фінансування структурних фондів відіграє значну роль). У нових державах — членах ЄС структурні фонди відіграють значну роль у проведенні реформ і перебудові системи наукових досліджень та інноваційного розвитку.

Прийняття програмних документів, які встановлюють пріоритети і допомагають у координації політики для ефективної її реалізації, стало звичайною практикою в усіх державах — членах ЄС. У деяких країнах приймаються замість стратегії або разом з нею національні плани науково-дослідної та інноваційної діяльності, які використовуються як інструмент для встановлення пріоритетів, бюджетних асигнувань та ведення переговорів.

Зазначені документи зазвичай включають: 1) опис ситуації в країні щодо розвитку науково-дослідної та інноваційної сфери; 2) цілі й пріоритети; 3) основні програми щодо проведення фундаментальних досліджень, розробок, програм трансферу технологій, розвитку інноваційної інфраструктури, людських ресурсів із зазначенням механізмів реалізації та схем фінансування; 4) програми в галузевих сферах, таких як охорона здоров'я, технології безпеки, нові матеріали, технології у сфері енергетики, технології, пов'язані з довкіллям, інформаційні та комунікаційні технології, аерокосмічні технології, нанотехнології тощо;

5) інтернаціоналізація досліджень, внесок та участь в європейських та міжнародних програмах досліджень; 6) механізм координації політики та реалізації національного плану; 7) у деяких випадках регіональні плани; 8) суми фінансування та його розподіл на виконання програм; 9) визначення змін до законодавства, котрі необхідно ухвалити (до бюджету, податкового, кредитного законодавства); 10) механізм моніторингу виконання національного плану, індикатори, за якими ведеться спостереження, порядок оцінки результатів тощо.

На сьогодні лідером серед європейських країн щодо розвитку інновацій є Швеція, яка першою розробила стратегію інноваційної політики ще у 2004 р., що передбачала: підтримку освіти та підприємництва; розвиток підприємницьких здібностей і навичок; формування інноваційних можливостей для підприємств малого та середнього бізнесу; комерціалізацію науково-дослідних робіт та ідей; ефективну модернізацію та сталий розвиток у державному секторі науки.

В інших державах — членах ЄС пріоритети інноваційної політики дещо схожі. Так, основними цілями інноваційної політики Фінляндії є економічне зростання, добробут суспільства та збереження навколишнього середовища. При цьому основним завданням інноваційної політики вважається зведення разом споживача, виробника та всіх громадян країни, щоб спільними зусиллями створювати нове знання. Інноваційна політика Франції зосереджена на вирішенні проблем у чотирьох сферах: соціальна сфера — проблема старіння кадрів, глобальне забезпечення продовольством та водопостачання; сфера науки — вибір галузей знань, в яких країна буде гідно представлена; галузь ключових технологій — розвиток біо- та нанотехнологій, інформаційно-комунікаційних технологій; організаційна сфера — управління потоками знань.

Пріоритетним напрямом інноваційної політики Німеччини є розвиток високих технологій, як це визначено у Стратегії щодо розвитку високих технологій 2006 р., які, у свою чергу, розподілено на три групи: розробка інновацій для забезпечення безпеки та формування здорового способу життя; розробка інновацій для комунікації та міжнародної мобільності; розробка інновацій у галузі комплексних технологій. Крім того, у стратегії федерального уряду Німеччини щодо інтернаціоналізації науки та досліджень передбачено реалізацію таких

цілей: активізація дослідницької діяльності та посилення взаємодії зі світовими лідерами; міжнародне використання інноваційного потенціалу; поглиблення співробітництва з країнами, що розвиваються, у галузі освіти та досліджень і розробок на довгостроковій основі; визнання міжнародної відповідальності та подолання глобальних викликів.

Останнім часом в інноваційній політиці Великої Британії основна увага приділяється дизайну у сфері інновацій; інновації у сфері послуг пропонуються розвивати за рахунок державних закупівель. В інноваційній стратегії 2008–2013 рр. було поставлено завдання досягнення рівноваги між знанням та його технічним втіленням, а також між просуванням у практику як нових, так і вже існуючих технологій.

Таким чином, наведені національні інноваційні політики країн ЄС містять схожі основні ідеї щодо розвитку економіки та суспільства. Передусім це стосується розгляду людських ресурсів як основного джерела розвитку економіки, що базується на знаннях та глобалізації науки, тобто розвитку міжнародного співробітництва у сфері науки та технологій.

Особливо цікавим є приклад Чеської Республіки. Вона мала Національну інноваційну політичну стратегію (2005–2010 рр.) — документ, підготовлений незалежно від своїх зобов'язань перед ЄС, який мав 48 цілей, де науково-дослідна діяльність розглядалася як джерело для інновацій, а не мета. Моніторинг за втіленням цілей ЄС з цього питання привів до реформи системи в Чеській Республіці та прийняття нової національної політики наукових досліджень, розробок та інновацій на 2009–2015 рр.

Вищезазначене підтверджує той факт, що прийняття національних стратегічних програм інноваційного розвитку в країнах ЄС має бути узгоджено з документами та діями загальноєвропейського рівня. Ці документи, прийняті або схвалені урядом країни, у більшості випадків є безпосередньою підставою для бюджетних асигнувань і реалізуються через проведення урядовими агентствами відповідних конкурсів і проектів під пріоритети та із застосуванням механізмів, визначених планами та стратегіями.

У більшості держав-членів акти законодавства у сфері інноваційної діяльності та досліджень не утворюють консолідовану правову

систему чи спеціально визначену галузь регулювання. Існуючий стан справ є результатом заходів, що здійснюються національними урядами у відповідь на національні чинники (рівень економічних показників, підприємницьке середовище тощо) або зовнішні чинники (конкуренція, передовий досвід інших країн, регламенти ЄС тощо).

Окремі країни, переважно нові члени ЄС, окрім зазначених політичних документів, ухвалили закони щодо розвитку науки та інновацій комплексного типу, перші держави-члени приймають зазвичай закони у певних галузях, таких як трансфер технологій, діяльність університетів тощо.

Спільною ж для держав — членів ЄС є наявність законодавчого закріплення різноманітних податкових пільг для проведення досліджень та розвитку інноваційної діяльності на підприємствах, а також для нових інноваційних компаній.

Загалом можна сказати, що на сьогодні майже в усіх країнах ЄС встигло сформуватись законодавство щодо:

- діяльності університетів та інших закладів вищої освіти;
- трансферу технологій та знань;
- охорони прав інтелектуальної власності;
- державної підтримки науково-дослідної та інноваційної діяльності підприємств.

Особливості законодавчого регулювання діяльності університетів

Питання вищої освіти в ЄС, сформовані національними системами різних країн, суттєво відрізняються між собою. Європейська комісія зазвичай видає необов'язкові рекомендації з цього питання та діє як помічник в зазначеному напрямі. Кажучи загалом, широкі регламенти ЄС у секторі освіти значно не вплинуть на національні структури.

Усі країни мають деталізоване законодавство, яке стосується правового статусу, організації діяльності, фінансування, кар'єрного зростання в університетах і вищих навчальних закладах. Законодавство у сфері освіти в університетах в ЄС часто містить елементи, пов'язані з управлінням науковими дослідженнями і розробками, трансфером технологій, правом інтелектуальної власності, патентами тощо.

Найчастіше університети належать до державного сектору, в якому активно впроваджується та розвивається модель європейського трикутника знань, що заснована на фундаментальних і прикладних дослідженнях, які органічно пов'язані з інноваційним розвитком та навчанням. Ця модель є основою при створенні мережі дослідних університетів у Європі та Європейського інституту технологій. Деякі країни мають приватні університети, які виконують дослідження поряд із державними університетами. Прикладами такої стратегії є Болгарія, Кіпр, Естонія, Угорщина, Італія, Латвія, Литва та Португалія. Румунія також має приватні університети, але їх фактичні результати дослідження є дуже низькими у порівнянні з їх колегами з державного сектору.

Останнім часом спостерігається тенденція до автономії університетів у своїй діяльності. Здатність університету адаптуватись до викликів та змін, що відбуваються на глобалізованих ринках освітніх послуг, та реагувати на зміну попиту значно залежить від ступеня наданої університету автономії. Так, в Естонії, Греції, Угорщині та Сполученому Королівстві університети користуються досить високим рівнем автономії, така ж тенденція і в Данії, Франції, Португалії, Словаччині і Латвії. Існує твердження, що автономія дозволяє університетам поглиблювати контрактні відносини з приватним сектором і в кінцевому підсумку сприяє посиленню взаємозв'язків між наукою і промисловістю¹. Найконкурентніші університети світу, згідно з рейтингами авторитетних міжнародних організацій, є автономними навчальними закладами, які можуть проявляти ініціативу і бути підприємливими.

Утім з точки зору управління автономія університетів залишається досить дискусійним питанням. Це пояснюється швидко змінюваним середовищем, в якому функціонують вищі навчальні заклади і є реальним викликом для університетів, які мають автономний статус через загрозу їхній стабільності, незалежності й ефективному відтворенню потенціалу.

Деякі країни (Данія, Латвія, Франція, Сполучене Королівство) прийняли законодавчі акти з регулювання досліджень та розвитку інновацій у вищих навчальних закладах. Ці акти головним чином

¹ Legal regulation of innovation activity in the European Union and EU member-states [Текст] // EU Enhance Project Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine, 2011. – P. 24.

спрямовані на регулювання державного сектору досліджень. Такі законодавчі акти включають норми щодо людських ресурсів і кар'єри, управління сектором досліджень та інновацій, створення спеціалізованих органів і рад, акредитації або критерії для реєстрації науково-дослідних установ, принципів державного фінансування наукових досліджень, порядку оцінки результатів досліджень, охорони та використання результатів науково-дослідних робіт, принципів співпраці між державними дослідницькими центрами та приватним сектором тощо. Так, у Франції Закон щодо інновацій і досліджень 1999 р.¹ визначає відносини щодо таких напрямів: мобільності людських ресурсів між науково-дослідним і бізнес-сектором, співпраці між державними дослідницькими центрами і підприємствами, фінансування та створення університетами інноваційних підприємств. Закон із наукових досліджень 2006 р.² передбачає створення Вищої ради з науки і технологій та посилює повноваження існуючого Національного агентства з досліджень, яке стає державною установою. Закон також надає нові правові інструменти для заохочення співробітництва між науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами. Саме в цьому контексті проводитиметься оцінка наукових досліджень та ефективності вищої освіти. Також визначаються принципи технологічної підтримки інноваційної діяльності, що мають підвищити конкурентоспроможність підприємств.

У Латвії Закон про наукову діяльність (2005 р.) закріплює зміцнення ролі держави в стимулюванні досліджень як особливо важливого чинника розвитку суспільства. Цей Закон встановлює єдність наукових досліджень та вищої освіти, прав та обов'язків, незалежність та академічну свободу вчених, а також компетенцію та обов'язки органів державної влади у забезпеченні науково-дослідної діяльності, яка визначається як діяльність, що включає в себе науково-дослідну діяльність та інновації.

¹ Loi sur l'innovation et la Recherche du 12 juillet 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000759583&dateTexte=&categorieLien=id>.

² Loi de programme pour la Recherche No.2006-450 of 17/04/2006. – Innovation Policy: European Benchmarking for Ukraine 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/userfiles/our_partners/gudrun/2_EN.pdf.

Отже, зосередження інноваційної діяльності в окремих університетах принципово змінює статус цих інституцій на глобальному ринку освітніх послуг та високотехнологічної продукції, перетворюючи їх на ключових суб'єктів глобальної інноваційної мережі.

Законодавство у сфері трансферу технологій та знань

Регулювання трансферу технологій та знань передусім закріплено на рівні ЄС та здійснюється у трьох напрямках:

1) визначення умов укладання договорів про надання патентних ліцензій, ліцензій на використання ноу-хау антимонопольним законодавством, що діє в ЄС з 1962 р. і на цей час регулюється Регламентом Комісії ЄС № 772/2004 від 27 квітня 2004 р. про застосування ст. 81 (3) Договору щодо категорій угод про передачу технологій¹;

2) формування інфраструктури трансферу технологій у державах-членах;

3) запровадження системи заходів щодо посилення в ЄС трансферу знань.

У 2008 р. Європейською комісією було видано Рекомендацію Комісії від 10 квітня 2008 р. щодо управління інтелектуальною власністю у діяльності щодо передачі знань та Кодекс практики для університетів та інших громадських дослідницьких організацій (2008/416/ЄС)², що закріплює принципи, якими вони мають керуватися під час розробки та перегляду інституційної політики щодо передачі знань. Рекомендації адресовані всім державам-членам для допомоги їм у виробленні та адаптації політики або рекомендацій щодо управління інтелектуальною власністю та діяльністю у сфері трансферу знань.

На національному рівні деякі країни ЄС, такі як Франція, Чехія, Данія, Швеція, Люксембург, Нідерланди, Угорщина, Бельгія, Данія, прийняли законодавство, яке робить обов'язковим для університетів

¹ Капіца, Ю. М. Правове регулювання передачі технологій в Європейському Союзі [Текст] / Ю. М. Капіца // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Міжнародні відносини. – 2009. – № 37. – С. 63–66.

² COMMISSION RECOMMENDATION of 10 April 2008 on the management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organisations (notified under document number C(2008) 1329) (Text with EEA relevance)(2008/416/EC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/ip_recommendation_en.pdf.

і державних науково-дослідних організацій співпрацювати з приватним сектором та суспільством з метою покращення трансферу технологій і з метою зробити його постійним політичним та оперативним пріоритетом¹. Так, наприклад, у Данії Закон про передачу технологій державними науково-дослідними установами дозволяє університетам та галузевим науково-дослідним установам створювати товариство з обмеженою відповідальністю, яке відповідає за передачу знань/технологій до приватного сектору. Компанії мають підтримувати комерціалізацію прав інтелектуальної власності, і вони мають бути співвласниками наукових парків, інкубаторів та спін-офф компаній.

Заходи щодо передачі знань та технологій (КТТ) пов'язані головним чином із питаннями про права власності, патентування, ліцензування та визначення роялті за результатами досліджень у державних вищих навчальних закладах та приватному секторі. Це можна продемонструвати на прикладі Закону Бея — Доуля 1980 р. у США, який дозволив університетам та інститутам залишати право власності на відкриття, зроблені в рамках федеральних грантів на дослідження, та спонукає їх займатися комерційними питаннями для заохочення використання винаходів. Із прийняттям даного законодавчого акта пов'язують бум патентів, який виник у США. Утім у Європі хоча і здійснювалися спроби прийняти законодавство, подібне за своєю суттю з Актом Бея — Доуля, ефекту, такого як у США, досягнуто не було.

Низка країн (Бельгія, Німеччина, Данія, Франція, Угорщина, Люксембург, Нідерланди, Швеція) підтримують вказану практику прийняття законів у поєднанні із політичними заходами. Так, наприклад, у Нідерландах прийнято Національну програму дій у сфері передачі знань із метою об'єднання зусиль усіх сторін для здійснення відповідних заходів. У Німеччині зазначене питання вирішується як на федеральному рівні, так і на рівні земель. Федеральні та земельні уряди впливають на передачу знань за допомогою програм та проектів бюджетів для фінансування досліджень та інновацій, особливо між наукою та промисловістю, шляхом публікації запрошень на участь у конкурсах, спільних дослідженнях, проектах та шляхом створення стимулів для

¹ Legal regulation of innovation activity in the European Union and EU member-states [Текст] // EU Enhance Project Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine, 2011. – P. 37.

довгострокового та сталого співробітництва, наприклад змагання між кластерами. Фінансування кластерів на федеральному рівні засноване на спільній національній стратегії, починаючи з окремих сильних сторін кластерів, спрямованій на визначення майбутніх цілей.

В Угорщині за схемою «Підтримка науково-дослідної діяльності, орієнтованої на ринок» передбачається зміцнити діяльність кооперативних дослідницьких центрів (ККК) та регіональних центрів знань в університетах (RET). Зазначені центри були створені із залученням державного фінансування з метою посилення співробітництва між науково-дослідними організаціями, які фінансуються державою, та фірмами. Ці організації беруть участь у спільних дослідженнях і в розробці комерційно успішних продуктів.

Менша кількість країн використовує законодавство, яке регулює передачу знань у більш загальному плані (Фінляндія, Латвія, Польща, Литва). Наприклад, у Фінляндії «Закон про університети» включає як обов'язок для університету співпрацювати із суспільством та дбати про соціальний вплив результатів досліджень. У 2009 р. Фінляндія внесла зміни до зазначеного Закону, який розширив автономію університетів до незалежного правового статусу та посилив їх фінансову відповідальність.

Таким чином, визначальною для активізації інноваційного розвитку країн стає розбудова висококонкурентних університетів, які здатні акумулювати та примножувати власний інтелектуальний потенціал і формувати інтелектуальний капітал нації, а також сприяти системній інтеграції освіти і науки та трансферу технологій у виробництво і на цій основі забезпечувати міжнародні конкурентні переваги для країни в цілому.

Охорона прав інтелектуальної власності

Складовою частиною особливої системи права ЄС є інститут права інтелектуальної власності. Його поява й розвиток міцно пов'язані з інтелектуалізацією життя людства, розвитком інформаційних технологій і культури. Створення єдиного європейського ринку потребує гармонізації відповідних національних законодавств держав — членів ЄС, а також поліпшення системи захисту інтелектуальних прав на міждержавному рівні.

Суттєва увага в державах — членах ЄС приділяється питанням охорони прав інтелектуальної власності на всіх етапах інноваційного циклу. Спеціальні акти щодо сприяння охороні інтелектуальної власності, іноземному патентуванню, податковому стимулюванню використання винаходів ухвалено у Польщі, Ірландії, Фінляндії, Угорщині, Греції, Австрії, Італії, ФРН, Кіпрі, Португалії, Чехії, Болгарії, Франції, Австрії та інших країнах.

Так, наприклад, в Австрії програма «Юніінвент»¹, спрямована на забезпечення охорони прав інтелектуальної власності та комерціалізацію в університетах, регулює такі питання: фінансування утворення в університетах офісів із питань інновацій, фінансування оцінки винаходів, управління процесом патентування, маркетингу винаходів, управління патентним активом, розробки дослідних зразків, підвищення кваліфікації науковців із питань охорони інтелектуальної власності та здобуття кваліфікації агентів з питань інновацій.

У Німеччині Закон «Про службові винаходи» до 2002 р. права на винахід, створений працівником у порядку виконання ним службових обов'язків, надавав працівнику-винахіднику до тих пір, поки роботодавець не заявить у формальному акті, що він стверджує про своє право власності на винахід. Відповідно до змін, прийнятих у 2002 р. до цього Закону, було скасовано зазначену привілею працівника, тому зараз університет може претендувати на винаходи, створені їх співробітниками за допомогою державного фінансування на його території. До поправки багато хто вважав, що цей привілей подавляв комерціалізацію винаходів, зроблених в академічних установах. Поправка передбачає, що співробітники повинні одержувати 30 % від прибутку, що виник у результаті комерціалізації їх відкриття.

У Франції застосовується низка фінансових схем, розрахованих на підтримку винахідників, фінансування інноваційних проектів і проектів з передачі технологій.

У багатьох країнах, зокрема Чехії, Польщі, Австрії, ФРН, підтримка патентної охорони винаходів здійснюється через програми фінансування досліджень і розробок.

¹ Universities Act 2002. Patent Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uniinvent.at>.

Важливим стимулом для розвитку інтеграційних процесів у сфері інтелектуальної власності в рамках Євросоюзу стала розроблена в практиці Суду ЄС доктрина «вичерпання патентних прав». Її суть полягає в тому, що володар прав на продукти інтелектуальної діяльності не може використовувати національне законодавство про інтелектуальну власність, щоб перешкодити експорту або імпорту цих продуктів і тим самим обмежити не тільки сферу дії принципів вільного руху товарів і послуг, а й конкуренцію в ЄС¹.

Для реалізації гармонізації й уніфікації законодавства, а також запобігання використанню прав інтелектуальної власності з метою недобросовісної конкуренції керівні органи ЄС вживають такі заходи, як участь у роботі основних міжнародних організацій з питань охорони інтелектуальної власності, підготовка спеціальних розділів для угод про приєднання до ЄС майбутніх членів, але головним є прийняття відповідних актів органів ЄС (регламентів та директив).

*Державна підтримка науково-дослідної
та інноваційної діяльності підприємств*

У більшості держав — членів ЄС питанням фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності підприємств приділяється велика увага як одному з основних чинників стимулювання інновацій. Малі й середні інноваційні підприємства в цілому розглядаються на рівні ЄС і в країнах — членах Співтовариства як одна з форм проміжної інфраструктури між державним науково-дослідним сектором і великими промисловими фірмами, і їх підтримка є одним з основних напрямів державної інноваційної політики в усіх країнах ЄС.

Для систематизації заходів сприяння інноваційному розвитку за ознаками їх цільової спрямованості і формами фінансування експерти Європейської комісії використовують тривимірну модель². Перший вимір включає в себе різні форми підтримки: пряме фінансування досліджень і розробок; непряме податкове стимулювання; фінансові заходи, що виступають каталізатором інновацій, та інші «нефінансові» інструменти,

¹ Бочарова, Н. Права інтелектуальної власності ЄС. Гармонізація з національним законодавством [Електронний ресурс] / Н. Бочарова // Віче. – 2006. – № 13. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/278/>.

² Raising EU R & D Intensity [Текст]. Report to the European Commission by Independent Expert Group. European Communities. – Luxembourg, 2003.

наприклад полегшення доступу до консультаційних та брокерських послуг. Другий вимір представляє інструменти, призначені для стимулювання наукових досліджень і розробок та/або інноваційної активності в цілому. Третій — орієнтує використовувані інструменти на конкретні суб'єкти науково-дослідної діяльності приватної (приватні фірми, наукові центри та ін.), державної (університети, інститути та ін.) і змішаних форм власності. Причини розходження в підходах до застосування інструментів підтримки інноваційного процесу в різних країнах ЄС визначити непросто, оскільки необхідно враховувати безліч різних чинників, таких як особливості національної культури та історії, сучасного економічного становища, які впливають на прийняття політичних рішень. Однак можна виділити декілька факторів, які можуть допомогти зрозуміти ці причини. У країнах з рівнем науково-технологічного розвитку більш низьким, ніж у середньому по ЄС, як правило, застосовуються заходи загального характеру, що дозволяють підтримувати широке коло напрямів у всіх секторах економіки. У цьому випадку уряди орієнтуються на заходи фіскального (податкового) стимулювання, які відрізняються тим, що дозволяють ринку та його учасникам самостійно вирішувати, які галузі економіки необхідно розвивати. Прикладом є такі країни, як Португалія чи Іспанія, в яких фіскальні стимули застосовуються по відношенню до всіх компаній, які беруть участь в інноваційному процесі, незалежно від розміру компанії або сектору економіки.

У країнах з традиційно високим рівнем науково-технологічного розвитку (Швеція, Фінляндія, Німеччина) пріоритетне значення приділяється заходам прямої фінансової підтримки, що дозволяє державі визначати, який сектор економіки або які технології необхідно розвивати в першу чергу. На відміну від заходів непрямого стимулювання, фінансова допомога має цільовий характер і застосовується по відношенню до компаній, що здійснюють визначені урядом види діяльності. Слід додати, що в країнах з високим рівнем витрат на науково-технологічний розвиток (Німеччина, Швеція, Фінляндія) уже існує розроблена правова база для тісної кооперації між промисловістю та науково-дослідними і технологічними центрами.

Законодавство про державну підтримку науково-дослідної та інноваційної діяльності підприємств у різних країнах ЄС встановлюється за такими типами законодавчих актів або комбінаціями з них, як:

- загальне рамкове законодавство;
- різні акти, створені на основі спільного плану політики/стратегії;
- конкретні заходи, передбачені в бюджетному законодавстві.

Основними формами державної підтримки науково-дослідної та інноваційної діяльності підприємств майже в усіх країнах ЄС є: пряме гарантоване фінансування (зазвичай воно передбачене для витрат на патентування, проведення експертизи, придбання нових технологій), податкове стимулювання, надання субсидій, гарантій за кредитами та позиками, реалізація схем доступу до венчурного капіталу.

Для стимулювання інноваційної діяльності особливого значення набувають інструменти непрямого впливу, тому що вони забезпечують найбільший ступінь самостійності суб'єктів економічних відносин, що дозволяє підвищити зацікавленість та ініціативність у процесі створення інновацій.

Як показує міжнародний досвід, у даний час майже всі держави — члени ЄС надають податкові пільги. При цьому ефективність різних інструментів податкового стимулювання в значній мірі залежить від того, наскільки чітко визначені правила їх застосування і наскільки ефективно здійснюється податкове адміністрування. Правовий досвід країн ЄС цікавий тим, що зазначені держави по-різному підійшли до вирішення проблеми дотримання балансу інтересів держави і приватного бізнесу в галузі податкових відносин. Водночас загальним у підходах майже всіх країн є чітке визначення правил надання та здійснення податкового контролю за застосуванням податкових пільг.

Порядок надання податкових пільг залишається об'єктом виняткового регулювання національним законодавством держав — членів ЄС. Правовою підставою для обмеження вживання заходів податкового регулювання на рівні ЄС є норми права ЄС про захист свобод Співтовариства, а не норми, що регулюють порядок гармонізації законодавства про пряме оподаткування. Фактично критерій дотримання принципів заборони дискримінації і свободи конкуренції залишається єдиною підставою для втручання в цю сферу з боку ЄС. Проте, як показує аналіз правозастосовної практики, таке втручання набуває постійного характеру, перетворившись в ефективний інструмент гармонізації національного податкового законодавства.

Важливим при проведенні аналізу законодавства і правозастосовної практики є критерій територіальності щодо надання податкових пільг. Податкове законодавство більшості країн ЄС не встановлює відмінностей у цілях оподаткування стосовно НДР, які були виконані на території або за межами країни. Відповідно критерій територіальності не застосовується щодо НДР. Однак даний критерій важливий у разі надання схем податкового стимулювання окремими державами. Наприклад, критерій територіальності застосовується при наданні податкових інвестиційних пільг у Бельгії, Іспанії, Франції. В Ірландії критерій не застосовується, у межах ЄС, однак, застосовується, якщо НДР здійснюється на території держави, яка не є членом ЄС. Наприклад, у Великій Британії, незважаючи на те, що метою податкового кредитування є заохочення досліджень, проведених в країні, застосувати пільгові схеми можливо і по відношенню до витрат, витрачених на дослідження суб'єктами даних податкових правовідносин поза територією Великої Британії. Законодавство Великої Британії не містить вимоги про необхідність проведення дослідження виключно на території країни. Однак перевагу надає національним науковим і навчальним закладам при затвердженні їх як одержувача грошових сум, які підлягають відрахуванню з оподатковуваного доходу особи, що їх надавала. Законодавство про прибутковий податок пропонує аналогічну схему обчислення податку.

Основний принцип системи оподаткування країн ЄС полягає в тому, що податкові пільги надаються зазвичай не науковим організаціям, а підприємствам і інвесторам. Систематичний перегляд пільг дозволяє державі цілеспрямовано стимулювати інноваційну активність у пріоритетних галузях, а відповідно впливати не тільки на склад і чисельність наукових та інноваційних організацій, а й на структуру виробництва.

Податкові пільги для досліджень і розробок отримують форму зниження податків та податкових кредитів. Вони часто передбачаються у національних податкових кодексах та відповідних доповненнях та/або у річних законах про бюджет або фінансових актах.

Оглядова доповідь Erawatchr стосовно держав — членів ЄС узагальнює ситуацію таким чином. Вісімнадцять із 28 держав-членів встановлюють зниження податків на інвестиції у дослідженнях

та розробках вітчизняних компаній: Австрія, Бельгія, Чехія, Данія (схема зменшення податку на 150 %), Франція (податковий кредит на дослідження), Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Мальта (схема податкового кредиту на дослідження та розробки), Нідерланди (WBSO: Акт про сприяння дослідженням та розробкам), Польща, Португалія (SIFIDE), Румунія, Словенія, Іспанія та Велика Британія (Податковий кредит на дослідження та розробки).

Багато країн встановлюють зниження податків для витрат, пов'язаних із науковими кадрами (Італія, Бельгія, Данія, Мальта та Нідерланди).

Три країни мають незвичні податкові пільги: Кіпр має податкові пільги для університетів, які здійснюють науково-дослідну діяльність; Естонія має податкові пільги на реінвестування прибутку в розвиток компанії (що включає дослідження та розробки, але не тільки) та Люксембург має податкові пільги на витрати на права інтелектуальної власності. П'ять країн взагалі не мають податкових пільг на дослідження та розробки: Фінляндія, Німеччина, Латвія, Словачія та Швеція.

Кредитні пільги, як зазначалось, є також загальним інструментом у державах — членах ЄС для полегшення доступу МСП, стартап та інноваційних компаній до кредитів та зниження пов'язаних з цим витрат. У більшості випадків надання безвідсоткових кредитів або кредитів за зменшеними ставками, грантів здійснюється спеціалізованими державними або приватними кредитними установами в рамках державних програм пільгового кредитування.

Надання кредитів може бути підтримано міжнародними фінансовими установами, такими як Європейський інвестиційний фонд (EIF), однією з цілей якого є сприяння здійсненню політики ЄС у галузі підприємництва, технології, інновації, зростання зайнятості та регіонального розвитку. Він не надає фінансування малим і середнім підприємствам напряму, а діє через широкий спектр фінансових установ, банків та фондів венчурного капіталу, що беруть участь у фінансуванні малих і середніх підприємств.

Так, в Іспанії за програмою співробітництва у сфері технологій між МСП та університетами і державними науково-дослідними центрами підприємствам, особливо МСП, для здійснення короткострокових і середньострокових досліджень та інноваційних проєктів у співпраці

з університетами та іншими державними науково-дослідними центрами надаються кредити з нульовою ставкою через кредитні установи, такі як банки, асоціації банків, об'єднання ощадних банків тощо. В Австрії Інноваційна програма Enterprise Dynamics (Innovationsprogramm Unternehmensdynamik) здійснюється державним банком AWS (Austria Wirtschaftsservice) від імені австрійського Федерального міністерства економіки, сім'ї та молоді. Структура програми дозволяє агенції з одного боку здійснювати до 15 % інвестицій у інновації та надавати гарантії щодо позик у розмірі 80 % суми позики. Як правило, проекти, які отримують підтримку, включають передачу технологій, проектування виробів, маркетинг або розвиток виробничої бази.

Останніми роками для держав — членів ЄС характерне застосування спрощеної схеми фінансування через надання ваучерів. Ваучери надаються МСП для придбання послуг (науково-дослідних розробок, трансферу технологій, отримання патентів, тестування, інноваційного менеджменту тощо). Ваучер випускається національним/регіональним агентством із зобов'язанням здійснити виплату поставальнику послуг та має обмежений обсяг коштів, що надається (середній розмір 20 000 євро).

Національні акти з надання ваучерів існують у Франції, Польщі, Греції, Словенії, Ірландії, Данії, Австрії, Нідерландах, Кіпрі, Португалії. У низці країн надання ваучерів здійснюється і на регіональному рівні — Північний Рейн-Вестфалія, Баварія та Баден-Вюртемберг (Німеччина), Північно-Східна Англія, Йоркшир Хамбер, Уест-Мідлендс (Велика Британія), Фландрія і Валлонія (Бельгія) тощо.

Для підтримки інноваційної діяльності підприємств у різних країнах ЄС існують заходи, пов'язані з діяльністю венчурних компаній, бізнес-ангелів, підтримкою стартап-компаній. Вони спираються на стратегії розвитку досліджень, бюджетне, податкове законодавство та акти уповноважених міністерств.

На рівні ЄС також здійснено низку заходів із підвищення доступності до венчурного капіталу, включаючи пілотні ініціативи з трансферу технологій, які можна виділити у три групи¹:

¹ European Commission, internal working document on Venture Capital in the EU, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2011/venture_capital/consultation_paper_en.pdf.

– ініціативи, які фінансуються із бюджету ЄС та управління якими здійснює Європейський інвестиційний фонд, а саме: Програма підтримки швидкозростаючих та інноваційних компаній, що затверджена в рамках програми «Підприємництво та інновації» із виділенням коштів для початкових інвестицій, інвестицій на ранніх стадіях та інвестицій на стадії зростання;

– ініціативи, які фінансуються структурними фондами, зокрема програма JEREMIE (Об'єднані європейські ресурси для моніторингу підприємств малого та середнього бізнесу), управління якою здійснює Європейський інвестиційний фонд;

– ресурси Європейського інвестиційного банку, від імені котрого управління здійснює Європейський інвестиційний фонд (EIF).

У країнах ЄС на державному рівні також створюються відповідні фінансові фонди з підтримки інноваційної діяльності.

У Великій Британії, наприклад, з 2000 р. Департамент бізнесу, інновацій та професійної освіти (BIS) здійснює заходи з підтримки формування венчурного капіталу, а з 2009 р. Інноваційний інвестиційний фонд (UKIF) діє як фонд фондів. Фонд інвестує у бізнес, що заснований на технологіях з великим потенціалом до зростання, а також у зростаючі малі компанії, стартап і спін-офф компанії, цифрові та біологічні науки, екологічно чисті технології та перспективні технології.

Подібні приклади існують і в інших країнах: у Фінляндії — Фонд «Інвестиції у фінську промисловість»; у Нідерландах — Фонд Technostarter, який здійснює свою діяльність на основі різних розпоряджень та декретів Міністерства економіки; у Данії — Національний датський інвестиційний фонд (Vestekstfonden), утворений у 1992 р. у формі приватного фонду венчурного капіталу, фонд інвестує в інші венчурні фонди, у створення компаній, здійснює керівництво схемою гарантій кредитів; у Швеції — Шведський фонд промислового розвитку (Industrifonden), створений ще у 1979 р., — шведська урядова організація, що фінансується державою та здійснює фінансування венчурного капіталу; у Франції — Фонд заохочення венчурного капіталу (FPCR), який діє з 2000 р., управління ним здійснюють Caisses des Depotset Consignations (CDC) — урядова організація з управління інвестиціями та Європейський інвестиційний банк, діє на основі

нормативно-правових актів CDC; у Німеччині — Хай-тек стартап фонд (High-tech Gründerfonds), який діє з 2005 р. на основі Наказу BMW I (Федерального міністерства економіки та технологій).

Загалом фінансові механізми підтримки інноваційної діяльності підприємств у ЄС максимально зорієнтовані на реалізацію інноваційного потенціалу європейського підприємництва. При цьому для стимулювання інноваційної діяльності особливого значення набувають інструменти непрямого впливу, оскільки вони забезпечують найбільший ступінь самостійності суб'єктів економічних відносин, що дозволяє підвищити зацікавленість та ініціативність у процесі створення інновацій.

Огляд питання щодо законодавчого регулювання інноваційної діяльності в Європейському Союзі та державах — членах ЄС дає можливість зробити певну кількість узагальнень:

У 2000–2013 рр. основний вплив на розвиток законодавства держав-членів у сфері досліджень, розробок та інновацій мали політичні документи Європейського Союзу, що пов'язані з макроекономічним регулюванням, економічним, соціальним та регіональним розвитком. Зараз це — нова програма з наукових досліджень і інновацій «Горизонт 2020», яка об'єднала Рамкову програму з науково-технологічного розвитку ЄС, Рамкову програму розвитку конкурентоспроможності й інновацій і Європейський інститут інновацій і технологій. Для переходу на якісно новий рівень відносин з ЄС Україна насамперед потребує радикальних внутрішніх реформ, спрямованих на завершення переходу до ринкової економіки та забезпечення сталого розвитку. Програма «Горизонт 2020» може розглядатися як один з інструментів переходу України на якісно новий рівень відносин з ЄС. Вона сприятиме адаптації країни до норм та стандартів ЄС, підвищить мобільність українських експертів, дослідників та освітян на європейському просторі, прискорить європейську інтеграцію.

У державах — членах ЄС діяльність у галузі наукових досліджень, розробок та інновацій регулюється набором інструментів і заходів: національними стратегіями або планами у сфері наукових досліджень, розробок та інновацій, законодавством про науково-дослідний сектор і діяльність університетів, законодавством про трансфер технологій, податковим законодавством та щорічним законодавством про бюджет

і законодавством про засоби державної фінансової підтримки та інші засоби стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності тощо.

Документи національної політики, такі як стратегії у сфері науково-дослідної та інноваційної діяльності, плани та інші офіційні документи та документи, пов'язані з певними програмами (правила проведення конкурсів, керівні принципи і т. д.), не мають юридично обов'язкової сили, як первинне або похідне вторинне законодавство. Ці документи можуть розглядатись як правова основа за умови, якщо вони будуть затверджені політичними та адміністративними органами. Разом із тим аналіз показує, що на національному рівні існує нерозривний зв'язок між політикою у сфері наукових досліджень, розробок та інновацій, викладеною в стратегіях та інших документах, та правовими нормами. Більше того, законодавство часто розвивається на основі існуючої багаторічної політики, планів і стратегій.

У країнах Західної Європи законодавство з наукових досліджень, розвитку та інновацій було розроблене головним чином на основі існуючих правових актів у секторах, які традиційно були предметом суспільного регулювання, таких як університети та освіта; наукові організації, законодавство про діяльність компаній, право інтелектуальної власності тощо. Комплексний підхід у формі прийняття законів у галузі наукових досліджень, розробок та інновацій, що охоплюють різні аспекти, починаючи від освіти, передачі технології та заходів підтримки, пов'язаних з науково-дослідною та дослідно-конструкторською роботою, спостерігається в основному в країнах, які приєдналися до ЄС після 2004 р. (наприклад, Чехія, Словачія, Болгарія). Такий підхід був обумовлений необхідністю реформування існуючого законодавства в цих країнах з метою приєднання до ЄС відповідно до політичних та правових вимог ЄС і заповнення існуючих прогалин у національній правовій системі.

Визначальною для активізації інноваційного розвитку країн стає розбудова висококонкурентних університетів, які здатні акумулювати і примножувати власний інтелектуальний потенціал і формувати інтелектуальний капітал нації, а також сприяти системній інтеграції освіти і науки та трансферу технологій у виробництво і на цій основі забезпечувати міжнародні конкурентні переваги для країни в цілому.

Зосередження інноваційної діяльності в окремих університетах принципово змінює статус цих інституцій на глобальному ринку освітніх послуг і високотехнологічної продукції, перетворюючи їх на ключових суб'єктів глобальної інноваційної мережі. Цілком виправданою для України є розробка стратегії створення університетів світового класу. Вищі навчальні заклади України, які вже мають статус дослідницьких, можуть скласти конкурентний потенціал вищих навчальних закладів і за активної участі держави ввійти до рейтингу найконкурентніших університетів Європи.

Фінансова автономія, належне фінансування досліджень і створення відповідних стимулів для партнерства з бізнесом — це ключові чинники конкурентного лідерства національних вищих навчальних закладів.

На даний час відзначається посилення захисту прав на інтелектуальну власність як на рівні Європейського Союзу, так і на рівні держав-членів шляхом чіткого законодавчого врегулювання зазначеного питання, а також направленості на переважне стимулювання наукових досліджень та розвитку високотехнологічних галузей. Для реалізації гармонізації й уніфікації національного законодавства та законодавства ЄС, а також запобігання використанню прав інтелектуальної власності з метою недобросовісної конкуренції керівні органи ЄС вживають заходів, таких як: участь у роботі основних міжнародних організацій з питань охорони інтелектуальної власності, підготовка спеціальних розділів для угод про приєднання до ЄС майбутніх членів, але головним є прийняття відповідних актів органів ЄС — директив та регламентів, які мають загальнообов'язковий характер для держав-членів.

У більшості держав — членів ЄС питанням фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності підприємств приділяється велика увага як одному з основних чинників стимулювання інновацій. Для стимулювання інноваційної діяльності особливого значення набувають інструменти непрямого впливу, бо вони забезпечують найбільший ступінь самостійності суб'єктів економічних відносин, що дозволяє підвищити зацікавленість та ініціативність у процесі створення інновацій. Для України проблема фінансової підтримки інноваційної діяльності є більше ніж нагальною. Використовуючи досвід країн ЄС, необхідно сформулювати систему фінансування інноваційних процесів з усіх можливих джерел (державного, кредитного, венчур-

ного та ін.), спрямовуючи їх у дослідження та галузі, які в найближчі десятиліття могли б перевести Україну з аутсайдерів інноваційного розвитку в лідери. При цьому найнеобхіднішим практичним кроком для цього є стимулювання українського приватного сектору до вкладення у власні наукові дослідження й розробки.

Підсумовуючи викладений матеріал, на нашу думку, можна дійти таких висновків:

1. Політика ЄС у сфері науки зумовлюється загальносвітовими тенденціями розвитку науки й інноваційних технологій. Перехід розвинутих країн до інформаційного суспільства потребує чіткої стратегії та гнучкої тактики у науково-технічній сфері, які забезпечували б максимальну відповідність технологічного прогресу назрілим суспільним потребам і водночас стимулювали б подальший творчий пошук інноваційних підходів та механізмів їх соціалізації, втілення в повсякденну практику.

2. Політика ЄС у сфері науки на сучасному етапі відзначається гнучкістю, постійною корекцією підходів і системністю, які забезпечують мобільне й ефективне реагування на виклики часу та мобілізацію всіх наявних ресурсів для спільного розв'язання назрілих проблем.

3. Усі інноваційні науково-технологічні дослідження в межах ЄС підпорядковані його загальній стратегічній меті: перетворення ЄС у найбільш конкурентоспроможну і динамічну у світі економічну зону, у простір економіки, заснованої на знаннях.

4. Основним механізмом реалізації політики стимулювання інноваційних науково-технологічних процесів є розробка й упровадження рамкових програм, які спрямовані на формування цілісного європейського дослідницького простору, без галузевого поділу, але з концентрацією на пріоритетних напрямках.

5. Особливе місце в політиці ЄС щодо розвитку науки посідає рішення про створення Європейської ради з досліджень, яка в межах Сьомої рамкової програми ЄС буде фінансувати і стимулювати фундаментальні дослідження, не спрямовані безпосередньо на кінцевий технологічний результат. Гранти будуть видаватися на дослідження, які матимуть чисто наукову цінність, без врахування їх інноваційно-технологічної перспективності. Такі знання необхідні для створення теоретичної бази, інтелектуального фундаменту для розвитку при-

кладних інноваційно-технологічних знань. Цей підхід сприятиме поновленню випереджальної ролі науки щодо практики, ідейно-теоретичного знання щодо прикладного інноваційно-технологічного.

Таким чином, у глобальному масштабі політика ЄС у науковій сфері на теперішній час спрямована на гармонізацію взаємодії науки і практики, фундаментальних і прикладних знань, нових теоретичних ідей та інноваційних технологій. Такий шлях є, очевидно, найоптимальнішим у розвитку суспільства знань.

1.5. Досвід правового забезпечення інноваційної політики держави на прикладі Бразилії та Індії

Протягом останнього десятиліття в науковій та публічній літературі все частіше почала використовуватися абревіатура БРІКС. Під абревіатурою БРІКС необхідно розуміти блок із п'яти держав, які вважаються країнами «наздоганяючого розвитку», а саме: Бразилія, Росія, Індія, Китай та Південно-Африканська Республіка. Цим країнам передрікають найінтенсивніший економічний розвиток, навіть у посткризових та прецесійних умовах. Завдяки різним критеріям можна помітити, чому саме ці країни складають цю абревіатуру, наприклад, Китай та Індія — найбільші імпортери сировини, Бразилія, Росія і ПАР — його експортери; щорічний дохід у Росії на душу населення у 2012 р. становив приблизно \$ 24 тис. — на рівні Євросоюзу, а ось у Бразилії, Китаї і ПАР він коливається від \$ 9 до \$ 12 тис. Індія набагато бідніша — її дохід на одну душу населення приблизно \$ 4 тис.; чотири з п'яти країн БРІКС є найбільшими у світі державами з ринковою економікою, але у фінансовому обчисленні економічне зростання Китаю перевищує економічне зростання інших країн БРІКС разом узятих; до того Індія та Китай є світовими лідерами у таких сферах, як виробництво товарів та послуг, а ось Росія, Бразилія та ПАР одними з лідерів в експорті корисних копалин¹.

¹ Инновационный потенциал стран БРИК: Индия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rlst.org.by/belindzentr/inform/newtex/1619.html>.